

Slučaj Richtmann-Podhorsky: filozofsko preispitivanje

BOŠKO PEŠIĆ

*Odsjek za filozofiju, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera
u Osijeku / Department of Philosophy, Faculty of Humanities and Social
Sciences of the Josip Juraj Strossmayer University in Osijek
bpesic@ffos.hr*

MISLAV UZUNIĆ

*Odsjek za filozofiju, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera
u Osijeku / Department of Philosophy, Faculty of Humanities and Social
Sciences of the Josip Juraj Strossmayer University in Osijek, Croatia
muzunic@ffos.hr*

UDK 1:001(497.5)"193"

141.82:1

1Richtmann, Z.

1Podhorsky, R.

Izvorni znanstveni članak /

Original scientific paper

Primljeno / Received: 13. 3. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 16. 4. 2024.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.50.1\(99\).4](https://doi.org/10.52685/pihfb.50.1(99).4)

Sažetak

Rad se bavi intelektualnim te ideološkim sukobom jugoslavenskih komunista sa Zvonimirom Richtmannom i Rikardom Podhorskim 1930-ih godina. Sukob je proizašao iz pokušaja Richtmanna i Podhorskog da saznanjima tadašnje znanosti i logičkog pozitivizma kritički promisle marksističku teoriju i da dodatno dokažu njezinu ispravnost. Međutim, njihov je projekt ostao neostvaren zato što su pripadnici Komunističke partije takovrsna promišljanja marksizma uzimali kao političku prijetnju te je racionalno i argumentirano rješavanje pitanja ostalo otvoreno. Rad stoga istražuje kompatibilnost teorije Richtmanna i Podhorskog s teorijom logičkog pozitivizma. Cilj je pokazati da su njihovi pokušaji bili argumentirani i opravdani jer logički pozitivizam i marksizam dijele kritiku metafizike i filozofije te zagovaraju kauzalna objašnjenja pojava. Međutim, u radu se argumentira da bi iz suvremene perspektive polazište Richtmanna i Podhorskog bilo neuvjerljivo iz dva razloga. Prvi se razlog odnosi na suvremena saznanja u općoj filozofiji znanosti koja pokazuju da je princip verifikacije logičkog pozitivizma, kojeg su Richtmann i Podhorsky inkorporirali u svoju teoriju, neuvjerljiv kao kriterij znanstvenosti. Drugi se razlog odnosi na fundamentalnu metodološku

razliku između marksizma, koji polazi od makro objašnjenja povijesti i društva, i logičkog pozitivizma koji zagovara metodološki atomizam i redukcionizam.

Ključne riječi: Richtmann, Podhorsky, logički pozitivizam, marksizam, filozofija znanosti, hrvatska filozofska baština

Uvod

Rad se bavi intelektualnim, a kasnije i ideološkim sukobom jugoslavenskih komunista sa Zvonimirom Richtmannom i Rikardom Podhorskim 1930-ih godina. Sukob je proizašao iz pokušaja Richtmanna i Podhorskog da saznanjima tadašnje znanosti i logičkog pozitivizma kritički promisle marksističku teoriju. Sukob je započeo kao intelektualna polemika utemeljena u racionalnim argumentima, no s vremenom je prerasla u obračun koji je pravdan ideološkim, a ne racionalnim razlozima. Istraživanja povijesne građe omogućuju uvid i zaključak da je Komunistička partija Hrvatske, na čelu s Josipom Brozom Titom, odbacila teze i teoriju Zvonimira Richtmanna i Rikarda Podhorskog iz dogmatske pozicije koja ne dopušta promišljanje znanosti, a naročito teze dijalektičkog materijalizma, ako ono nije u skladu s ideologijom tadašnje Komunističke partije Hrvatske (KPH). U ovom se radu polazi od takvog zaključka s ciljem da se on detaljnije istraži i potkrijepi. Problematika odnosa znanosti i ideologije u radu se prvenstveno sagledava na slučaju Richtmanna i Podhorskog, no taj se okvir promišljanja proširuje i uvidima iz opće filozofije znanosti s ciljem da se njihov slučaj smjesti u širu povijesnu i problemsku perspektivu dvadesetog stoljeća. Autori koji su se bavili sukobom usuglašeno zaključuju da se radilo o ideološkom obračunu jugoslavenskih komunista s Richtmannom i Podhorskim i takav se zaključak nameće iz suvremene povijesne perspektive. Tako Žarko Dadić, nakon konciznog prikaza sukoba kojeg pak promatra u kontekstu čitavog dvadesetog stoljeća, svoj zaključak sažima uvidom da se u Jugoslaviji 1930-ih godina pod »kvalifikacijom trockizma« skrivala optužba za »ideološko skretanje« koja je u Partiji služila kao povod za razne obračune s neistomišljenicima. No *modus operandi* takvih obračuna, zaključuje Dadić, jugoslavenski su komunisti preuzeli od Staljina koji je u Sovjetskom savezu 1930-ih godina sustavno provodio političke čistke.¹ Međutim, Dadić se ne upušta u elaboraciju same strukture obračuna jugoslavenskih komunista s Richtmannom i Podhorskim, već upućuje na studiju Bože Kovačevića koja predstavlja najopširniji i najdetaljniji prikaz sukoba te time i nezaobilaznu referentnu točku kod promi-

¹ Žarko Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvatskoj u ozračju politike i ideologije (1900–1960)* (Zagreb: Izvori, 2010), pp. 243–264 i pp. 265–281.

šljanja filozofske pozicije Richtmanna i Podhorskog.² Sama filozofska pozicija Richtmanna i Podhorskog ostaje otvorena za pomno ispitivanje zbog različitih spoznajnih utjecaja koje pokušava okupiti pod jednu suvislu teorijsku strukturu, a to su prvenstveno saznanja fizike, psihoanalize, logičkog pozitivizma i dakako marksizma. Kovačević je obavio obuhvatan prikaz toga kako su Richtmann i Podhorsky pokušali kombinirati fiziku, psihoanalizu i marksizam, no izostala je elaboracija utjecaja logičkog pozitivizma Bečkog filozofskog kruga na misao Richtmanna i Podhorskog. Filozofija logičkog pozitivizma predstavlja snažnu i neizostavnu komponentu filozofske pozicije Richtmanna i Podhorskog, kao što to uvida ne samo Kovačević, već i Dadić, Babić te Lasić.³ Iako prepoznaju važnost i utjecaj logičkog pozitivizma na filozofiju Richtmanna i Podhorskog, navedeni autori, pa čak ni Kovačević, nisu pružili elaboraciju tog utjecaja. S tim na umu, cilj je ovog rada detaljnije istražiti motive zbog kojih su Richtmann i Podhorsky naročito uvažavali neopozitivizam, preciznije logički pozitivizam Bečkog filozofskog kruga te zbog čega su smatrali da je pokret kompatibilan s marksizmom. Elaboracija utjecaja logičkog pozitivizma na filozofiju Richtmanna i Podhorskog ujedno pruža i argument polazištu ovog rada koji tvrdi da je sukob uistinu započeo kao racionalan i u određenoj mjeri znanstveno utemeljen prijepor, no da komunistički intelektualci nisu uspjeli teorijski dokazati neispravnost pozicije Richtmanna i Podhorskog te su stoga naposljetku pribjegli ideološkim razlozima da bi otklonili ono što su smatrali prijetnjom svojim političkim interesima. U prilog tomu govori i svjedočanstvo Miroslava Krleže koji je u krajem 1930-ih godina napisao bilješku u kojoj ocjenjuje upravo to da protiv Richtmanna nisu postojali uvjerljivi i racionalni protuargumenti te da su zato članovi Partije pribjegli dogmatičnom prizivanju na komunističke autoritete u pokušaju da njegovu poziciju prikažu antimarksističkom. Navedena je Krležina bilješka objavljena tek 2014. godine i služi kao dodatna potkrjepa prosudbi da su se jugoslavenski komunisti s neistomišljenicima obračunavali

² Usp. Božo Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista: marksizam, filozofija i znanost u djelima Zvonimira Richtmanna i Rikarda Podhorskog* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989). Uz spomenutu literaturu, prikaz takozvanog 'sukoba na ljevici' može se pronaći, među ostalim autorima, i u: Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952* (Zagreb: Liber, 1970), zatim u: Ivan Macut, *Filozofija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Zagreb: Školska knjiga, 2018) te u Ivan Babić, »Odnos filozofije i znanosti u radovima jugoslavenskih marksista 1931–1941«, *Putovi revolucije* 5 (1965), pp. 9–116.

³ Usp. Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 18; Dadić, *Egzaktne znanosti u Hrvatskoj u osračju politike i ideologije (1900–1960)*, p. 262; Ivan Babić, »Prilog rekonstrukciji i ocjeni filozofskog aspekta »sukoba na ljevici« 1930-ih godina«, *Politička misao* 6/4 (1969), pp. 500–510, p. 509; Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*, pp. 165, 171.

ideološki, dok je za ovaj rad ona relevantna zato što Krleža izravno navodi Richtmanna kao žrtvu takvih, u suštini iracionalnih i antiznanstvenih postupaka.

Richtmann i Podhorsky mogućnost kombinacije logičkog pozitivizma i marksizma vide u kritici metafizike koju ove dvije pozicije dijele. To se prvenstveno odnosi na princip verifikacije logičkog pozitivizma koji predstavlja pokušaj da se eliminiraju određene spekulativne izjave koje nemaju uporišta u činjenicama. Princip verifikacije empirističkog je karaktera – kao normativan princip, ono propisuje da je potrebno što je više moguće eksperimentalno verificirati hipoteze, što bi dovelo do potpunijeg i pouzdanijeg znanstvenog objašnjenja pojavâ. Međutim – a ovo je bila glavna meta kritike onih koji su se protivili pokušajima Richtmanna i Podhorskog – logički pozitivizam prvenstveno se zanima za logiku i metodologiju znanosti. Utjecaj znanosti na društvo i pokušaji promjene društva, a naročito ideja društvene revolucije, nije predmet interesa logičkog pozitivizma. Osim toga, postoji jedna fundamentalna razlika u pristupu marksizma i logičkog pozitivizma. Prva pozicija, preko historijskog materijalizma, pojave objašnjava makro perspektivom koja je utemeljena u Hegelovoj dijalektici. No logički je pozitivizam poznat i pod nazivom logički atomizam zbog svojeg redukcionizma – u svojoj metodologiji on polazi od najmanjih jezičnih jedinica koje bi trebalo verificirati te bi od njih trebalo induktivno i akumulacijski izgraditi makro perspektivu o svijetu. Jedan drugi pokušaj kombiniranja marksizma s redukcionizmom može se pronaći u obliku tzv. »analitičkog marksizma« koji je nastao u SAD-u 1970-ih godina, no koji je naišao na ograničen uspjeh upravo zbog teškoće kombiniranja ovih suprotstavljenih metodoloških polazišta.

Izostanak kritičke elaboracije koja bi se usmjerila na elemente logičkog pozitivizma u teorijama Richtmanna i Podhorskog može se djelomično objasniti činjenicom da je logički pozitivizam bio dominantna teorija znanosti u općoj filozofiji znanosti sve do 1970-ih godina. Naime, u drugoj polovini dvadesetog stoljeća javio se tzv. postpozitivizam kao povijesno i sociološki osviješten pristup promišljanja znanosti koji je pokazao određene fundamentalne slabosti principa verifikacije. Filozofski je interesantno i da je kod Richtmanna i Podhorskog moguće pronaći određene izjave koje su postpozitivističkog karaktera – poput inzistiranja na povijesno osviještenoj analizi znanosti – i to pola stoljeća prije nego li je pristup postao relevantan. Međutim, takve se izjave mogu pripisati njihovom marksističkom svjetonazoru za kojeg je povijesna osviještenost fundamentalna sastavnica. Može se stoga zaključiti da pozicija Richtmanna i Podhorskog predstavlja jednu jedinstvenu mješavinu marksističke i neopozitivističke teorije koja je u konačnici imala za cilj opravdati marksistički

poziv za revolucijom i poboljšanjem ljudskog društva. No taj cilj nije ostvaren prvenstveno zbog ideoloških razloga. Nakon neuspjelih pokušaja da se teorijski opovrgne pokušaj Richtmanna i Podhorskog i da se pokaže zašto argumente logičkog pozitivizma nije moguće kombinirati s marksizmom, protivnici, mahom pripadnici KPH-a, polemiku su okončali pozivanjem na marksističke autoritete da bi potisnuli raspravu koja je iskrsnula.

Na prikazu slučaja Richtmanna i Podhorskog mogu se protumačiti stavovi KPH-a toga doba o pokušajima da se znanstvenim dosezima nemarksističkih znanstvenika promišljaju marksizam i dijalektički materijalizam. U užem smislu, prvenstveno se radilo o dosezima tadašnje fizike: Einsteinovoj teoriji relativnosti i kopenhagenskoj interpretaciji kvantne mehanike (tada imenovane kao Heisenbergova interpretacija) te dosezima tadašnje psihologije, napose Freudove psihoanalize. U širem smislu, obračunavanje KPH-a s Richtmannom i Podhorskim ujedno otkriva i obračunavanje s bilo kakvim pokušajem da se marksistička teorija modificira pa i poboljša s nemarksističkim teorijama, prvenstveno s teorijom logičkog pozitivizma Bečkog filozofskog kruga. Ono otkriva dogmatičnost KPH-a toga doba koja sadrži i dozu nelogičnosti te iracionalnosti. Ova procjena temelji se na činjenici da marksizam i logički pozitivizam dijele određene fundamentalne pretpostavke – poput odbacivanja metafizike te inzistiranja na kauzalnim i determinističkim objašnjenjima pojava. Richtmann i Podhorsky ispravno su prepoznali ove elemente i sličnosti pomoću kojih su nastojali osnažiti te dodatno potkrijepiti marksističku teoriju. Naime, još su Marx i Engels kritički odbacili racionalizam i empirizam kao filozofske pozicije koje nemaju revolucionaran karakter, to jest kao teorijske pozicije koje su irelevantne za revolucionarne napore. Isto je to učinio Lenjin koji je detaljnom argumentacijom odbacio Machov empiriokriticizam i pozitivizam. No oni se nisu mogli upustiti u rješavanje pitanja logičkog pozitivizma Bečkog kruga zato što je pokret nastao nakon njihovog života. Taj su nedostatak na području Jugoslavije – jer postojalo je sličnih pokušaja u Sovjetskom savezu – nastojali upotpuniti Richtmann i Podhorsky. Međutim, umjesto teorijskog i znanstvenog apsolviranja logičkog pozitivizma, jugoslavenski su se komunisti 1930-ih s Richtmannom i Podhorskim naposljetku obračunali ideološki, to jest pozivanjem na marksističke autoritete poput Marxa i Lenjina s ciljem da nametnu svoju dogmatsku ideju savršenog i zaokruženog marksizma koji ne treba voditi dijalog s bilo kakvom »građanskom« znanostu. Iako su određeni javni intelektualci pokušavali teorijskom argumentacijom i raspravom neutralizirati pokušaje Richtmanna i Podhorskog – od kojih je najpoznatija dugotrajna polemika s Ognjenom Pricom, za kojeg se procjenjuje da je bio javan glas stavova

KPH-a⁴ – konačni je obračun protiv njih dvojice motiviran i pravdan ideološkim razlozima. Naime, Richtmann i Podhorsky prozvani su trockistima koji imaju antikomunističke namjere; to je učinio Josip Broz Tito objavom teksta u časopisu *Proleter*, i to po uzoru na Staljina koji je u Sovjetskom savezu provodio čistke nad intelektualcima koji su imali jednake namjere kao Richtmann i Podhorsky.

Iako su Richtmann i Podhorsky naposljetku idejno konvergirali te su jasno artikulirali zajedničke stavove, oba mislioca treba promatrati zasebno zato što su većinu svoje pozicije oni formirali neovisno jedan od drugome. U ovom se radu Richtmann i Podhorsky zajedno spominju iz razloga što su imali slične namjere, podudarne stavove i što su naposljetku stigmatizirani od strane jugoslavenskih komunistâ. No oni su u djelovanju i mišljenju bili vrlo samostalni te ih tako treba i promatrati. Od njih dvojice posebno se ističe, kako u literaturi, tako i u ovom radu, Zvonimir Richtmann, kojeg su komunisti toga doba kritizirali kao vođu i predstavnika revizionistâ. Neumitno je stoga da je sukob Richtmanna i Podhorskog s članovima Partije počeo kao teorijsko i znanstveno polemiziranje koje je završilo ideološki i dogmatski motiviranim i opravdanim obračunom. Međutim, Podhorsky nije jednako tretiran iako su on i Richtmann u tom razdoblju promatrani kao tandem. Božo Kovačević procjenjuje da je jedan od razloga taj da Podhorsky nije objavio rad u Krležinom časopisu *Pečat*, dok je Richtmann u *Pečatu* objavio radove 1939. i 1940. godine, dakle u žarištu sukoba, čime je Richtmann dodatno iskoračio kao revizionist i *persona non grata* za KPH. Nakon 1938. godine, ukazuje Kovačević, Podhorsky se ne spominje kao revizionist, ali Richtmann ostaje »sinonim za neomahizam i pozitivizam.« Podhorsky je u *Pečatu* pokušao objaviti članak »Živi i mrtvi materijalizam«, ali Krleža je odbio objaviti rad da ne dođe do negativne reakcije KPH-a protiv Podhorskog.⁵ Iz navedenih razloga ne treba čuditi što se ime Zvonimira Richtmanna češće spominje u okviru ovog sukoba, a posljedično i u ovom radu.

Prvi dio rada daje prikaz pozicije Richtmanna i Podhorskog a ujedno i njihovu motivaciju da se marksističkoj teoriji pridodaju spoznaje tadašnje znanosti i određene pretpostavke logičkog pozitivizma Bečkog filozofskog kruga. Cilj je prikazati da su oni opravdano uvidjeli sličnosti a time i mogućnost kombinacije marksizma i logičkog pozitivizma jer obje pozicije dijele antimetafizičke stavove te zagovaraju kauzalna i mehanicistička objašnjenja. Drugi dio rada zatim prelazi na polemiku Richtmanna i Podhorskog s komunističkom inteligencijom toga doba s ciljem da se ukaže da je polemika završila kao ideološki i politički

⁴ Usp. Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 18; Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*, p. 164.

⁵ Osobno svjedočanstvo R. Podhorskog, usp. Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 32, bilješka 20.

sukob. Iz tog razloga, problematika koju su Richtmann i Podhorski otvorili nije razriješena racionalnim, znanstvenim i argumentiranim metodama te njezine implikacije ostaju otvorene. Te su implikacije naročito slabo istražene u literaturi po pitanju njihovog simpatiziranja logičkog pozitivizma, a što se nastoji ispraviti u ovom radu kroz ispitivanje kompatibilnosti teorije Richtmanna i Podhorskog s teorijom logičkog pozitivizma. Treći dio rada pak nastoji provesti kritiku teorije Richtmanna i Podhorskog iz suvremene perspektive i novijih saznanja. Zaključak je da njihov pokušaj nailazi na fundamentalnu poteškoću zato što je metodologija logičkog pozitivizma, koji je poznat i pod nazivom logički atomizam, redukcionistička, dok je marksistička metoda obilježena makro pristupom objašnjavanja svjetskih, društvenih i ekonomskih pojava. Stoga, čak i da su Richtmann i Podhorsky nastavili sa svojim projektom i da je ono bilo prihvaćeno u komunističkim krugovima toga doba, ono bi danas bilo neuvjerljivo i neprihvatljivo zbog fundamentalne metodološke razlike između marksizma i logičkog pozitivizma, ali i zbog činjenice da se princip verifikacije logičkog pozitivizma danas smatra neuvjerljivom simplifikacijom znanstvene metode.

1. Teorijska polazišta Richtmanna i Podhorskog

Prvi dio rada istražuje jesu li pokušaji Richtmanna i Podhorskog imali teorijske i racionalne osnove da bi se naposljetku dao potvrđan odgovor: oni su valjano uočili da princip verifikacije logičkog pozitivizma – kao kritika metafizike i promoviranje eksperimentalne metode – može poslužiti kao potvrda ispravnosti marksizma. Za Marxa i Engelsa pokretač društvenih promjena nije i ne može biti čista kritika ili bilo kakvo znanje koje je isključivo teorijski konstruirano, već su taj pokretač praksa i djelovanje. Upravo je to pozicija koju oni pokušavaju opravdati čitavim djelom *Die deutsche Ideologie*,⁶ u kojem se ideologija uzima kao dominantno tumačenje vladajuće strukture koja ne dopušta drukčiju perspektivu – dakle vrlo negativno.⁷ Marx i Engels kritiziraju čisto teoretiziranje povijesti kao ono koje otvara mogućnost iskrivljavanja istine

⁶ Karl Marx, Friedrich Engels, »Die deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten Feuerbach, B. Bauer und Stirner, und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten«, u: Karl Marx, Friedrich Engels, *Werke*, (Berlin: Dietz Verlag, 1978), p. 38: »Pokretač povijesti nije kritika, već revolucija, kao što to nije ni religija, ni filozofija, ni druge teorije« (»daß nicht die Kritik, sondern die Revolution die treibende Kraft der Geschichte auch der Religion, Philosophie und sonstigen Theorie ist«).

⁷ Upravo je nakon Marxovog i Engelsovog tumačenja pojam ideologije zadobio negativne konotacije; usp. Vladimir Filipović, *Filozofijski rječnik* (Zagreb: Naklada Maticе hrvatske, 1989), p. 137.

o djelatnoj povijesti, kao sredstvo manipulacije, i upravo je to ono što otvara put ideologiji kao kontroliranom i promišljenom oblikovanju slike o svijetu, to jest svjetonazora. Za Marxa i marksizam najvažnije je polazište bilo kakve znanosti historijski materijalizam, s posebnim naglaskom na povijesnu (a ujedno i klasnu) osviještenost koja treba dovesti do društvenih promjena. Richtmann i Podhorsky, baš kao i Marx i Engels, uzimaju poboljšanje društva kao temeljno polazište svojih promišljanja, no pokušavaju dokazati da je to moguće putem nemarksističke znanosti koja je materijalistička te koja je lišena metafizičkog i čisto teorijskog.⁸ U prvom redu radilo se o psihoanalizi, Einsteinovoj teoriji relativnosti te Heisenbergovom tumačenju kvantne mehanike (koja je danas poznata kao ‘kopenhagenska’ interpretacija). Ovaj aspekt polemike detaljno je obrađen u literaturi.⁹ U širem filozofskom pogledu, Richtmann i Podhorsky često su se, ali vrlo selektivno i nesistematično, kroz svoje radove pozivali na princip verifikacije logičkog pozitivizma – ovaj je aspekt njihovog mišljenja slabije obrađen u literaturi. Upravo su takve pokušaje komunistički orijentirani mislioci 1930-ih godina uzimali kao nepoželjne i nedopuštene u marksizmu, zbog čega su Richtmann i Podhorsky naposljetku proglašeni trockistima i revizionistima koji ignoriraju Lenjinove teorije o znanstvenim dosezima nemarksističke, ‘građanske’ znanosti, a naročito pozitivizma u bilo kojem obliku.

Revizionistički pokušaji Richtmanna i Podhorskog, jer oni to u određenoj mjeri i jesu bili, kao i polemika s komunistima toga doba mogu se ugrubo smjestiti kroz čitavo desetljeće 1930-ih godina. Poznato je da je prijateljstvo Richtmanna i Podhorskog započelo 1932. godine, a prvi su zajednički tekst objavili 1936. godine.¹⁰ Procjenjuje se da je u tom razdoblju, pogotovo u periodu od 1932. do 1936. godine, Richtmann proučavao analitičke filozofe tzv. logičkog pozitivizma Bečkog filozofskog kruga, čiju je poziciju naposljetku pokušao kombinirati s marksizmom. Richtmann je, jer je bio fizičar, s naročitom pozornošću pratio najnovije spoznaje u znanosti. Fizika je kao znanost u prva tri desetljeća dvadesetog stoljeća došla do dva otkrića koja su fundamentalno promijenila tumačenje svijeta – do teorije relativnosti te kvantne teorije – te je nova otkrića trebalo protumačiti i teorijski smjestiti u čitav spektar dotadašnjih znanstvenih spoznaja. Richtmann, kao i Podhorsky, imali su namjeru iskoristiti otkrića tadašnje znanosti, s posebnim usmjerenjem na fiziku, kao argument za snagu materijalističkih znanosti, kako su ih zvali, u epistemičkom, tehničkom i djelatnom pogledu. Pod tim su nazivom oni zapravo podrazumijevali svako znanstveno tumačenje koje pojave objašnjava kauzalno i eksperimentalno; to je

⁸ Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 16.

⁹ *Ibid.*, pp. 111–228.

¹⁰ *Ibid.*, p. 13.

u suštini jedna antimetafizička pozicija. No najvažnija je materijalistička znanost za njih dijalektički materijalizam, čije su temelje postavili Marx i Engels, ne samo zbog svoje mogućnosti da objasni povijesna kretanja na makro razini, već i zato što poziva na promjenu društvenog ustroja. U horizontu mišljenja Richtmanna i Podhorskog stoga uvijek kao ishodište stoji ideja poboljšanja društva. Ohrabrenje za svoj pothvat oni su pronašli u ideji usavršavanja putem dijalektičkog kretanja – s razvojem ‘građanske’ znanosti i fizike treba se kritički suočiti, takvo će sučeljavanje, smatrali su, naposljetku dodatno ojačati poziciju marksizma.

Richtmann i Podhorsky svoje su pokušaje pravdali i racionalnim i ideološkim razlozima koje su pronalazili u teoriji Marxa i Engelsa. Naime, Marx i Engels inzistiraju na kauzalnom i materijalističkom objašnjenju povijesti i pojava – metafizička i spekulativna objašnjenja, kakva se mogu pronaći u filozofiji i religiji, ne mogu identificirati činjenično stanje, nemaju moć promjene, a time gube na relevantnosti za revolucionarna nastojanja. Pozicija se može smatrati, kao što su to smatrali Richtmann i Podhorsky, sličnom poziciji logičkog pozitivizma (koji je poznat i pod nazivom logički empirizam). No Marx i Engels ne mogu se smatrati klasičnim empiristima, jer ni empirizam ni racionalizam kao epistemološke teorije nemaju za cilj izvršiti povijesne i revolucionarne promjene – ovo je posebno točno za Marxa čija je metoda »dijalektika konkretnog povijesnog totaliteta« koja »prevladava kako čistu empiriju tako i čistu logiku«. ¹¹ Za Marxa su empirizam, racionalizam, pozitivizam, a time i neopozitivizam logičkog pozitivizma, pozicije koje pokušavaju promisliti svijet, a ne promijeniti ga. Za Marxa su filozofija i metafizika, kao i svaka teorija, pa i svaka znanost koja se zadržava na pukom mišljenju, a izostavlja djelovati, nepoželjna pojava koja održava dekadentno građansko društvo te priječi revoluciju i prelazak u komunističko društvo. Ako se Marxove rečenice prihvate radikalno i dogmatično, Richtmann i Podhorsky uistinu se mogu smatrati revizionistima koji su – unatoč Marxovom pozivu da je došao kraj promišljanju situacije i da ju je potrebno mijenjati, a kojeg je ponovio Lenjin u *Materijalizam i empiriokriticizam* – pokušali promišljati teoriju neopozitivizma, napose logički pozitivizam, usporedno s marksizmom. Iako logički pozitivizam Bečkog kruga dijeli određene pretpostavke s dijalektičkim marksizmom, poput kauzalnih objašnjenja i antimetafizičkih stavova, ipak se radi o ‘-izmu’, to jest o vrsti filozofije koja, kao i svaka druga filozofija, za Marxa nema mjesta i korisnosti za uspostavu komunističkog društva. Upravo je ovaj argument bio okosnica većini kritičara koji su se protivili pokušajima Richtmanna i Podhorskog da

¹¹ Ante Pažanin, »Marx i znanost«, *Politička misao: časopis za politologiju* 5/4 (1968), pp. 531–548, na p. 545.

teoriju logičkog pozitivizma prikazu relevantnom za marksizam. No Richtmann i Podhorsky adresirali su prigovore da njihovi pokušaji oživljavaju spekulaciju koja ne služi revolucionarnim naporima, zbog čega su oni u isto vrijeme priznavali uspjeh 'građanske' znanosti, ali su i kritizirali njezinu nemogućnost, ili pak nedostatak volje, da se takve spoznaje iskoriste za revolucionarne napore i promjenu društva.¹² Oni se, dakle, nisu upuštali u teorijsku spekulaciju radi nje same ili da bi na životu održali 'građansku' ideologiju, što su iznova ponavljali u svojim djelima.

Pokušaj Richtmanna i Podhorskog da se preuzmu i prilagode stavovi logičkog pozitivizma te suvremene znanstvene spoznaje bio je usmjeren na dvije komponente: 1) na marksistički poziv poboljšanja društva putem komunizma te na 2) dijalektički materijalizam kao metodu promišljanja povijesti. Prva je komponenta revolucionarnog i djelatnog karaktera, dok je druga komponenta teorijskog i intelektualnog. Richtmann i Podhorsky izvorno su promišljali obje komponente isprepletene – njihov je izvorni cilj, kako sami tvrde, promisliti dijalektički materijalizam saznanjima prirodnih znanosti, što bi trebalo pripomoći marksističkim nastojanjima da se provede komunistička revolucija i ostvari bolje društvo. Prva je komponenta često implicirana u njihovoj misli, no u polemikama koje su vodili uvijek je bila prisutna rasprava o dijalektičkom materijalizmu. Radilo se, dakle, uglavnom o teorijskim pokušajima promišljanja naravi i metodologije znanosti, to jest o epistemologiji i filozofiji znanosti koja je pokušala kombinirati marksističku i neopozitivističku poziciju. Pretežito usmjeravanje na teoriju, a ne na praksu kod Richtmanna i Podhorskog – a što je u marksizmu nepoželjno – ne treba čuditi s obzirom na to da je logički pozitivizam Bečkog kruga isključivo okrenut logici i metodologiji znanosti, a ne iskorištavanju znanosti za društvene potrebe. Upravo je ova činjenica bila meta glavne kritike onih koji su se protivili pokušajima Richtmanna i Podhorskog, a što je kritika koju su Marx i Engels ranije uputili empirizmu, racionalizmu i svakoj teoriji koja nije revolucionarnog karaktera u marksističkom smislu, tj. koja ne nastoji promijeniti društveno stanje. Pa ipak, logički je pozitivizam nastao nakon Marxa i Engelsa. Richtmann i Podhorsky s pravom su uvidjeli potrebu da se ostvari dijalog s određenim elementima 'građanskog' mišljenja ili da se takvi elementi odbace ili da se inkorporiraju u marksističku teoriju.

Za Richtmanna i Podhorskog znanost posjeduje mogućnost da bude revolucionarna zato što je materijalistička; iz tog ju razloga ne treba apriori u potpunosti odbaciti, već preuzeti ono što je dobro i korisno za marksističke revolucionarne ciljeve. Marx kroz dijalektički materijalizam društvene procese

¹² Usp. Zvonimir Richtmann, »Križa determinizma u današnjoj fizici«, p. 77 i Rikard Podhorsky, »Živi i mrtvi materijalizam«, u: Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, pp. 435–447.

nastoji objasniti kauzalno i deterministički. Društveni djelatnici nisu potpuno slobodni zato što su uvjetovani ekonomskim i proizvodnim okolnostima koje je potrebno promijeniti, to jest izvršiti komunističku revoluciju da bi se društveno stanje poboljšalo. Za takav metodološki pristup, koji je deterministički, kauzalan i činjenično utemeljen, postaje bespotrebna i metafizika i svaka druga čisto teorijska spekulacija – koju su Marx i Engels opisali pod pojmom »ideologija« – ukoliko ono ne doprinosi rješavanju praktičkih problema društva. S jedne strane, Richtmann i Podhorsky nastojali su pokazati da je marksistička materijalistička metodologija kompatibilna s prirodnim znanostima, prvenstveno fizikom, koja također pojave objašnjava mehanistički, kauzalno i deterministički.¹³ S druge strane, smatrali su da se marksističko odbacivanje metafizike može dodatno potkrijepiti teorijskim dosezima logičkog pozitivizma Bečkog filozofskog kruga, zbog čega su se pozivali na ovaj pravac. Svoju motivaciju oni opravdavaju riječima kojima ujedno pokušavaju privući istomišljenike, da je »krivo te 'naučne filozofe', koji sebe proglašavaju najljućim neprijateljima metafizike, bacati s metafizičkim filozofima u isti koš i odbijati ih 'a limine' – kao što bi bilo krivo sve njihove rezultate primiti bez kritike«. ¹⁴ »Naučni filozofi« odnosi se na pripadnike logičkog pozitivizma, koji su argumentirali da filozofija treba funkcionirati po uzoru na prirodne znanosti, da treba odbaciti nejasan jezik metafizike i da svoje tvrdnje treba eksperimentalno verificirati. Prema Richtmannu i Podhorskom, svaka pozicija koja je antimetafizička potencijalno je i korisna za marksizam te ju treba pokušati promisliti, jer dijalektički je materijalizam za njih »elastičan okvir« koji »zahtijeva« promjenu.¹⁵ No oni ne odustaju od svoje marksističke pozicije već joj pokušavaju pridodati nove argumente:

»Zadaća marksističke 'naučne filozofije' nije dakle da rezultatima prirodnih nauka dokazuje osnovne principe materijalizma – to bi bilo nepotrebno – već da nove rezultate uvrsti u sistem materijalističke nauke <...> Marksističkoj naučnoj filozofiji pri tom je stalno pred očima veza naučnog napretka s društvenim produkcionim procesom, ona poznaje opće zakone naučnog razvoja i može prema tome izvršiti zadaću koju građanska filozofija nije kadra izvršiti.«¹⁶

Drugi dio citata koji govori o zadaći za koju »građanska« misao nije sposobna – a to bi bila svaka teorija nakon Hegela koja nije marksistička – odnosi se na ono što su Marx, Engels i Lenjin kritizirali, a to je njihov percipirani nedostatak

¹³ Takvi su pokušaji detaljno prikazani u: Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, pp. 111–159.

¹⁴ R. Pećinac, Z. Ravnikar, »Utjecaj prirodnih nauka na modernu filozofiju«, *Znanost i život* 2/3 (1939), pp. 40–73, na pp. 52–53.

¹⁵ *Ibid.*, p. 54.

¹⁶ *Ibid.*

volje i mogućnosti »građanske« misli da se pozabavi pitanjem prakse i »klasnih interesa«. ¹⁷ Jednak se nedostatak može pronaći i u prirodnim znanostima – njihov je deterministički i kauzalan pristup sličan marksizmu, no one se zanimaju za otkrivanje prirodnih zakona, a ne za promjenu društva. Prema tom je kriteriju prakse za Richtmanna i Podhorskog marksizam uvijek fundament od kojeg polaze i kojeg se ne može zaobići. Znanost je za njih sredstvo klasnih interesa, oni ju ne nastoje osloboditi opresije bilo kakve ideologije s ciljem uspješnijeg otkrivanja istine već ju nastoje podvrgnuti upravo marksističkim ciljevima. Dok je za Marxa i Engelsa znanost irelevantna za revolucionarne ciljeve, Richtmann i Podhorsky nastojali su ju učiniti relevantnom tako što su pokušali dokazati njezinu korist za ciljeve koji u krajnjoj liniji nisu epistemičkog i znanstvenog, već političkog karaktera.

Richtmann i Podhorsky u nekoliko su navrata otvoreno simpatizirali i promovirali logički pozitivizam Bečkog filozofskog kruga, kojeg vide kao saveznika u marksističkoj opoziciji metafizici. Richtmann upire pohvale pripadnicima logičkog pozitivizma da žele »kroz analizu govora« eliminirati sve što je »metafizičko« ili »lišeno smisla«, da je to za njih »tautološko« te ne doprinosi novim spoznajama. ¹⁸ On, zajedno s Podhorskim, prihvaća podjelu logičkog pozitivizma na »smislene« i »besmislene« izraze, prema čemu su metafizičke izjave besmislene zato što su tautološke i ne može ih se eksperimentalno verificirati. ¹⁹ Oni se zapravo referiraju na najpoznatije teorijsko polazište logičkog pozitivizma koje je poznato pod nazivom princip verifikacije. Naime, pripadnici logičkog pozitivizma, po uzoru na Kanta, došli su do zaključka da se sve opisne rečenice o svijetu mogu podijeliti na analitičke i sintetičke. Analitičke su rečenice tautološke i kao takve one su karakteristične za metafiziku koja pokušava objasniti pojmove koji su izvan iskustva. S obzirom da se takvi pojmovi ne mogu eksperimentalno verificirati, oni su za logičke pozitiviste »besmisleni« i beskorisni zato što se njihova istinitosna vrijednost ne može empirijski verificirati te ih treba odbaciti. ²⁰ Ovo je temeljno polazište koje Richtmann i Podhorsky preuzimaju iz logičkog pozitivizma, jer u njemu vide dodatni argument marksističkog pozivu da se odbaci svaka metafizika i čisto teorijska spekulacija. Štoviše, čini se da su Richtmann i Podhorsky bili,

¹⁷ Ibid., p. 52.

¹⁸ Zvonimir Richtmann, »Savremena naučna misao nije idealistička«, *Pečat* 12–14 (1940), pp. 104–166, na p. 113.

¹⁹ Usp. Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 417. Radi se o konceptu njihovog zajedničkog predavanja neimenovanom studentskom marksističkom društvu u Zagrebu. Predavanje nije održano, već ga je Podhorsky uručio Kovačeviću na uvid.

²⁰ Boran Berčić, *Filozofija Bečkog kruga* (Zagreb: Kruzak, 2002), pp. 22–33.

izravno ili neizravno, upoznati i s teorijom Gottloba Fregea jer navode primjer tautološke rečenice »Zvijezda Danica je planet Venera«,²¹ koji je gotovo identičan Fregeovom primjeru tautologije kada kaže: »Značenje izraza ‘Večernjača’ i ‘Danica’ bilo bi isto«²². Iako Richtmann i Podhorsky povremeno spominju i sam pojam »verifikacija«,²³ oni ne posvećuju zasebnu raspravu principu verifikacije, čime se još jednom potvrđuje da nisu zainteresirani za pitanje znanstvene metodologije, to jest za epistemologiju i filozofiju znanosti. Naime, princip je verifikacije za logički pozitivizam ujedno i kriterij demarkacije znanosti i neznanosti. Znanost je, prema njima, ona ljudska aktivnost koja do svojih spoznaja dolazi eksperimentalnom verifikacijom postavljene hipoteze. U tom pogledu metafizika nije znanosti, kao ni filozofija ili religija čije su rečenice prema tom kriteriju »besmislene«.²⁴

Jasno je dakle da su Richtmann i Podhorsky prihvatili princip verifikacije kao metodu eliminacije metafizičkih i drugih izraza koji su isključivo spekulativni i koji nisu i ne mogu biti provjereni empirijski. No pozivanje na logički pozitivizam i zastupanje njegovih elemenata kod Richtmanna i Podhorskog nije se dogodilo u obliku zaokružene i sistematizirane teorije, već se ono može prepoznati u usputnim komentarima i izjavama. Tako se primjerice kod Richtmanna može pronaći pozivanje na Hansa Reichenbacha, vrlo utjecajnog logičkog pozitiviste, čiju je interpretaciju teorije relativnosti Richtmann preuzeo da bi napisao pogovor izdanju Einsteinovog djela *O specijalnoj i opštoj teoriji relativiteta*, objavljenoj 1935 godine.²⁵ U kasnijem radu, Richtmann, koji je bio daleko glasniji zagovornik logičkog pozitivizma od Podhorskog, rezimira što njih dvojica smatraju vrijednim od logičkog pozitivizma i korisnim za marksizam: 1) njihov pokušaj izgradnje teorije relativnosti i kvantne teorije atoma, 2) pokušaj čišćenja jezika znanosti putem verifikacije te 3) pokušaj izgradnje jedinstvene znanosti na principu verifikacije.²⁶ Podhorsky je u svom neobjavljenom radu ocijenio »odnos između nauke i filozofije« kao »skroz negativan« zato što je suvremena znanost pokazala da su njezine rečenice »metafizičke« i »besmislene«, zbog čega smatra da će filozofija kao čista spekulacija nestati postepenim razvojem znanosti.²⁷

²¹ Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 419.

²² Gottlob Frege, *Osnove aritmetike i drugi spisi* (Zagreb: Kruzak, 1995), p. 168.

²³ Usp. Ivan Brichta, Rikard Podhorsky, *Nauka, život i tehnika: o postanku, metodi i socijalnoj ulozi nauke* (Zagreb: vlastita naklada, 1933), p. 119, gdje se govori o »verifikaciji« u znanosti.

²⁴ Usp. Berčić, *Filozofija Bečkog kruga*, p. 36–45.

²⁵ Usp. Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 15.

²⁶ Richtmann, »Suvremena naučna misao nije idealistička«, p. 136.

²⁷ Podhorsky, »Živi i mrtvi materijalizam«, pp. 447, 438.

No Richtmann i Podhorsky bili su i kritični prema logičkog pozitivizmu, i to temeljem jednakog argumenta kojeg su protivnici upućivali njima dvojici, a kojeg su osmislili Marx i Engels – da se radi o teorijskim spekulacijama kojima izostaje praksa. Tako Richtmann u istom radu u kojem hvali logički pozitivizam ujedno upućuje kritiku da nisu sposobni izgraditi 3) jedinstvenu znanost zato što ne uračunavaju povijesni i sociološki aspekt razvoja društva, i to zato što »neopozitivistima manjka kriterij prakse«. ²⁸ Slični je kritiku Podhorsky uputio prirodnim znanostima, jer iako su njihove eksperimentalne metode, koje se oslanjaju na kauzalna objašnjenja, vrlo uspješne u definiranju prirodnih procesa, one taj svoj metodološki uspjeh ne primjenjuju na društvo. Njima stoga nedostaje »općenita teorija o društvu« koja bi također bila utemeljena na kauzalnim objašnjenjima, kao što je to učinio Marx koji je kauzalno objasnio međuodnos ekonomije, povijesti i društva. ²⁹ Kao što je ranije u radu ukazano, to je potpuno točna dijagnoza jer logički se pozitivizam isključivo zanimao za epistemološka i metodološka pitanja, a prirodne znanosti za istraživanje prirode.

2. Sukob ideoloških interesa sa znanstvenim polazištem Richtmanna i Podhorskog

Richtmann i Podhorsky imali su dakle konkretne i racionalne argumente, koji su bili utemeljeni u znanosti, a preko kojih su vidjeli mogućnost kombinacije marksističke teorije s nemarksističkom, dok su te argumente pronašli u metodologiji fizike i teorijama logičkog pozitivizma. Međutim, polemika koju su Richtmann i Podhorsky svjesno pokrenuli naposljetku se pretvorila u ideološki obračun i to ne njihovom krivnjom, jer oni su se pokušali distancirati od političkih optužbi, već je uzrok takvom obratu bila Komunistička partija koja je javnu i slobodnu polemiku vidjela kao ugrozu svoje političke pozicije i autoriteta. Intelektualno pitanje koje su Richtmann i Podhorsky otvorili nije dobilo intelektualno razrješenje.

Najrevniji, najpoznatiji i najutjecajniji kritičar Richtmanna i Podhorskog svakako je bio Ognjen Prica, istaknuti član Komunističke partije Hrvatske za kojeg komentatori procjenjuju da je bio i glas stavova KPH-a zato što su njegovi najpoznatiji napadi objavljeni u glasilima pod izravnom kontrolom Partije. ³⁰ Iako je polemika između Price te Richtmanna i Podhorskog započela kao intelektualni prijepor koji je bio obilježen kritičkom raspravom, ona je

²⁸ Richtmann, »Savremena naučna misao nije idealistička«, pp. 117, 166.

²⁹ Podhorsky, »Živi i mrtvi materijalizam«, p. 440.

³⁰ Usp. Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, pp. 18, 82; Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*, p. 164.

naposljetku okončana ideološkom prozivkom koju je izrekao prvo Prica a zatim i Tito da su Richtmann i Podhorsky »trockisti« koji pokušavaju izvršiti reviziju marksizma. I Prica i Tito pozvali su se na autoritet Marxa, Engelsa i Lenjina s ciljem da opravdaju svoj dogmatičan stav da nikakvi pokušaji promišljanja i usavršavanja dijalektičkog materijalizma nisu poželjni. Treba imati na umu i jednu povijesnu okolnost koja u određenoj mjeri može objasniti zašto je polemika okončana vrlo naglo i dogmatično, a to je činjenica da je razdoblje 1930-ih godina obilježeno Staljinovim čistkama u Sovjetskom savezu koje su imale za cilj eliminirati politički te ideološki utjecaj ne samo Leona Trotskog, već i mnogih drugih neistomišljenika koji su zajednički označeni kao »trockisti«, a time i kao nepoželjni.

Polemika s Richtmannom i Podhorskim započela je kao napad Ognjena Price u časopisu *Znanost i život*, čiji su urednici bili Prica i Božidar Adžija, obojica istaknuti pripadnici KPH-a. Prica je u radu pod naslovom »Savremena filozofija i prirodne znanosti« osudio bilo kakve pokušaje da se marksistička teorija promišlja uz pomoć »građanske« filozofije, pod koju svrstava svaku drugu filozofiju nakon Hegela. Na svega 11 stranica Prica je pokušao obuhvatiti neokantizam, fenomenologiju i neopozitivizam, koje označava kao »građanske« filozofije koje pokušavaju spasiti »idealizam«. Pricin je zaključak da je vrhunac građanske filozofije Hegel, a da nakon njega jedino još valja marksizam kao nadogradnja i eksplikacija dijalektičkog materijalizma.³¹ Prica ne spominje Richtmanna i Podhorskog poimence, no njegova je kritika jasno usmjerena prema bilo kakvom obliku neopozitivizma i prema njegovim simpatizerima, čemu je posvetio najviše mjesta u tekstu. To je bilo jasno i Richtmannu i Podhorskom koji su u istom časopisu objavili svoj odgovor, ali pod pseudonimom »R. Pećinac« te »Z. Ravnikar«. U radu pod naslovom »Utjecaj prirodnih znanosti na modernu filozofiju« Ravnikar i Pećinac ponovili su marksistički stav da je filozofija kao teorijska spekulacija postala suvišna razvojem prirodnih znanosti i eksperimentalne metode. No oni isto tako u svoje tumačenje ugrađuju element logičkog pozitivizma kada kažu da je »smislene« probleme preuzela znanost, a pogotovo kada otvoreno zagovaraju da je potrebno uvažiti spoznajne dosege Bečkog kruga.³² Pricin odgovor koji je uslijedio već sadrži elemente dogmatizma, jer on u radu naslovljenom »Takozvana naučna filozofija« filozofiju Bečkog kruga povezuje s filozofijom Ernsta Macha, dok se s Machom razračunao Lenjin, što je za Pricu dokaz da logički pozitivizam Bečkog kruga *a priori* treba odbaciti – koliko god bila racionalna i argumentirana, nikakva revizija

³¹ Usp. Ognjen Prica, »Savremena filozofija i prirodne znanosti«, *Znanost i život* 1/1 (1937), pp. 4–15.

³² R. Pećinac, Z. Ravnikar, »Utjecaj prirodnih nauka na modernu filozofiju«, pp. 50–51.

marksizma nije poželjna.³³ Prica se dakle izravno pozvao na autoritet Lenjina koji je u djelu *Materijalizam i empiriokriticizam* ponudio detaljnu i elaboriranu kritiku Machove teorije. Pricina logika polazi od neosporne činjenice da je Mach utjecao na logički pozitivizam, no zatim zapada u jedan redukcionizam koji pojednostavljuje i neuko poistovjećuje logički pozitivizam s mahizmom. Lenjin se nikada nije razračunao sa samim logičkim pozitivizmom jer se pokret uvelike proširio nakon njegove smrti. Iz tog se razloga može smatrati opravdanim poziv i pokušaj Richtmanna i Podhorskog da se marksistička teorija suoči s logičkim pozitivizmom. U nastavku rada Prica je problematiku u potpunosti pokušao reducirati na političko i ideološko pitanje te je nastojanja Pećinca i Ravnikara povezoao s talijanskim fašizmom Gentilea i Mussolinija.³⁴

Richtmann i Podhorsky, opet pod pseudonimom, u svom su odgovoru pristali na promjenu naravi polemike koja se degradirala u ideološki motivirane optužbe. U članku »Nauka ili dogmatika« prozivaju i osuđuju Pricu što ih *ad hominem* povezuje s talijanskim fašistima³⁵ te valjano uočavaju Pricin dogmatizam kada izjavljuju da je »pridavanje pretjerane važnosti ovakvim sasvim sporednim pitanjima imena dosta karakterističko za doktrinere svih smjerova«. ³⁶ Oni ipak ne odustaju od svoje namjere u nadi da će javno kritičko promišljanje marksizma pronaći simpatizere među intelektualnom javnošću, pa čak i komunistima. Pozivanjem na ideju dijalektičkog napretka oni su u radu ponovno potvrdili svoju marksističku poziciju:

»<...> mi ćemo i dalje dosljedni dijalektičkoj metodi nastojati svojim slabim i ograničenim silama analizirati rezultate prirodne nauke, mi ćemo i dalje nastojati na tom području 'popravljati dijalektički materijalizam', jer smatramo da pridjev 'dijalektički' znači upravo to da taj materijalizam nije ništa kruto i gotovo, već nešto što se stalno izgrađuje i popravlja.«³⁷

Pećinac i Ravnikar apologetski su pokušavali prikazati svoje pokušaje kao one koji su u duhu marksizma i dijalektičkog materijalizma koji ne bježi od kritike i protuargumenata, već ih dijalektički inkorporira radi usavršavanja sistema saznanja: »mi moramo reći da je bolje i uz male teorijske trzavice izaći na pravi put, nego iz straha pred trzavicama ćutke gledati kako se sve više širi

³³ Ognjen Prica, »Takozvana naučna filozofija«, *Znanost i život* 5–6 (1937), pp. 207–227.

³⁴ Usp. Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 278; Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*, p. 167.

³⁵ Z. Pećinac, R. Ravnikar, »Nauka ili dogmatika«, *Znanost i život* 1 (1938), pp. 51–76, na p. 73.

³⁶ *Ibid.*, p. 62.

³⁷ *Ibid.*, p. 76.

jedan način gledanja koji je negacija nauke, dakle negacija marksizma.«³⁸ Štoviše, oni argumentiraju da je sam dijalektički materijalizam »elastičan okvir« te da »dijalektički materijalizam ne samo dopušta da se razvojem nauke njegova forma može i znatno promijeniti – on takvu promjenu štaviše zahtijeva, svjestan nedovršenosti i vremenske relativnosti svih naših znanja.«³⁹ No čim su dopustili da ih se uvuče u raspravu o naravi marksizma i kako ga treba tumačiti, komunistički protivnici su ih potisnuli svojim autoritetom koji prvenstveno proizlazi iz političke snage, a ne uvjerljivosti argumenata.

Čak i ako je u tom razdoblju bilo mogućnosti da se polemika udalji od ideološkog obračuna, takva je mogućnost nestala nakon što je Josip Broz Tito u časopisu *Proleter* otvoreno prozvao i osudio Richtmanna 1939. godine:

»Kod nas trockisti sada nastupaju pod znakom revizije marksizma i lenjinizma. Nekakav Richtman [*sic*] i kompanija nastoje sada da ponovo uskrсну propalu teoriju Macha, koju je Lenjin u svojoj knjizi *Empiriokriticizam* razbio u prah. <...> Daje se gostoprimstvo Richtmanu, koji je počeo 'ispravljanjem' Engelsovog i Lenjinovog shvatanja o dijalektici u prirodi a završio klevetanjem njihovog najboljeg nasljednika Staljina, a brani Hitlerovog špijuna Buharina.«⁴⁰

Ni kod Titovog odbacivanja Richtmannove teorije ne mogu se pronaći argumenti koji bi bili rezultat detaljne analize, niti pokušaj elaborirane rasprave s Richtmannovim tezama. Umjesto toga Titova osuda Richtmannovog projekta temelji se na autoritetu Lenjina, uz bespotrebno dodanu izjavu odanosti Staljinu. Dakako, Titov proglas odanosti Staljinu nepotreban je za samu polemiku, no bio je itekako potreban Titu u razdoblju političkih čistki koje su dolazile iz Sovjetskog saveza.

Jasno je dakle da su krajem 1930-ih godina pokušaji Richtmanna i Podhorskog da se marksizam promisli i usavrši pomoću neopozitivizma okončani kroz ideološki obračun, i to nakon što protivnici to nisu uspjeli učiniti racionalnom i znanstveno utemeljenom argumentacijom. To su uvidjeli i određeni suvremenici polemike. Tako primjerice Krleža ocjenjuje da

»<...> redakcija [*Pečata*, op. a.] može vidjeti da sve što je protiv R.-a [Richtmanna op.a.] izneseno s druge strane (od raznih Ognjena i Prica i Pavlova) uopće nije stvarna kritika njegova rada, koja iznosi i ispravlja njegove greške, obrazlažući svoje mišljenje stvarnim argumentima, već jedna nekvalifikovana žandarsko-

³⁸ Ibid., p. 74.

³⁹ R. Pećinac, Z. Ravnikar, »Utjecaj prirodnih nauka na modernu filozofiju«, *Znanost i život* 2/3 (1939), pp. 40–73, na p. 54.

⁴⁰ Josip Broz Tito. »Troćizam i njegovi pomagači«, u: Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, Vol. 4, Pero Damjanović (ur.) (Beograd: Izdavački centar 'Komunist', i drugi, 1983), pp. 180–184, na p. 181. Tekst je izvorno objavljen u časopisu *Proleter* u svibnju 1939. godine.

inkvizitorska hajka, koja na osnovu citata iz raznih evanđelja, napisanih prije najmanje trideset godina, i na osnovu očevidnog iskrivljavanja i natezanja njegovih rečenica želi da svaku diskusiju o tim pitanjima onemogući.«⁴¹

Krležina snažna obrana Richtmanna napisana je otprilike krajem 1939. ili početkom 1940. godine u jeku polemike. No komentar je objavljen tek 2014. godine nakon što je pronađen u arhivi njegovih bilješki. Krleža već u tom razdoblju razlučuje da se polemika srozala na ideološki obračun u kojem vodeći komunistički intelektualci toga doba nisu voljni ili sposobni racionalno i argumentirano razriješiti pitanje odnosa marksizma i suvremenih znanstvenih saznanja. Kada spominje »evanđelja« napisana trideset godina ranije, Krleža se vjerojatno referira upravo na Lenjinov *Materijalizam i empiriokriticizam* koji je napisan 1908. godine. U nastavku bilješke, Krleža se poistovjećuje s Richtmannovom idejom marksizma koji je otvoren za kritičku diskusiju:

»Takva 'kritika' može Pečat samo utvrditi u njegovu mišljenju da R.-a treba podupirati, jer glavna točka u Pečatovu programu i jest borba za slobodnu diskusiju, borba za poštenu i solidni kulturni rad, a protiv neznačajke duhovne cenzure, pa makar se tobož vršila i u ime nekih ideja koje Pečat odobrava.«⁴²

Naposlijetku, Krleža daje vlastitu prosudbu o polemici te zaključuje da nije bilo ozbiljnih, uvjerljivih i racionalnih argumenata od strane marksističke inteligencije kojima bi ukazali zašto je Richtmannova pozicija pogrešna:

»Da se pojavio čovjek s istim poznavanjem stvari, koji bi došao do protivnih rezultata nego R. i to bi svoje mišljenje ozbiljno i razumljivo obrazložio stvarnim argumentima, a ne citatima iz svetog pisma – Pečat se ne bi ni časak predomišljao da njegove radove štampa, uvjeren da se iz ovakvih suprotnosti ozbiljnih mislilaca rađa istina. Ali dosad se to nije dogodilo.«⁴³

O razlozima zašto je Krleža tajio svoje iskrene prosudbe o situaciji može se spekulirati, no ponovno treba imati na umu političku, povijesnu i ideološku pozadinu 1930-ih godina u Sovjetskom savezu i Jugoslaviji. Božo Kovačević procjenjuje da je KPJ tolerirala Krležine simpatije prema Richtmannu, koje su im bile poznate, te da ga se nisu htjeli odreći jer je bio značajno javno lice Partije.⁴⁴

⁴¹ Miroslav Krleža, »Sa stanovišta Pečata, Richtmann je čovjek koji...«, u: *Gordogan* 29– 30/1 (2014), p. 66.

Priradio Branko Matan, prepisala Dunja Horvat, radi se o Krležinom rukopisu, zapravo tiposkriptu bez naslova, koji se može pronaći u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 7970 A (1118).

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Usp. Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 29.

Ironično je da su upravo Marx i Engels, iz perspektive vlastitog historijskog materijalizma, kritizirali »vladajuću klasu« da se odupire revoluciji i besklasnom društvu putem ideologije kao kontrole mišljenja, to jest kritizirali su da se vladajuća klasa tijekom povijesti nastojala održati putem »produkcije i distribucije mišljenja« (njem. *Gedanken*) koja ne tolerira drukčiju perspektivu, a zbog čega je »njihovo mišljenje dominantno«. ⁴⁵ Marx i Engels svoju su kritiku ideologije kao sredstva političke opresije usmjerili prema kapitalizmu, no lako se mogu povući paralele s pripadnicima Komunističke partije koji su u polemici s Richtmannom i Podhorskim upravo autoritarizmom, dogmatizmom te ideologijom pokušali unaprijediti vlastitu političku situaciju. Babić sukob sažima riječima da se radilo o dvije pozicije: »amaterizmu profesionalnih znanstvenika«, pri čemu prvenstveno misli na Richtmanna i Podhorskog, te »amaterizmu profesionalnih revolucionara«. No Babić ipak ocjenjuje da je druga pozicija bila »puna programatskog verbalizma, često praznorječiva i deklamatorska«. ⁴⁶ Babić zaključuje da se lako može identificirati snažan otpor prema tome da se dijalektički materijalizam promišlja uz pomoć 'građanske' znanosti, čiji su nosioci bili ideolozi i vodstvo Komunističke partije na prostoru Jugoslavije toga doba, no on taj otpor apologetski ocjenjuje kao »historijski posve shvatljivo« polazište s obzirom na politička previranja toga doba. ⁴⁷ Međutim, Babićev zaključak implicitno prepoznaje i priznaje ideološko obračunavanje tadašnje Partije sa znanstveno utemeljenim stavovima Richtmanna i Podhorskog, to jest, Babićev stav ne pokušava prikriti ideološku narav obračuna već opravdati ga političkim motivima koji samo potvrđuju meritum stvari. Stoga se i Babićev zaključak može smatrati »historijski posve shvatljivim« s obzirom na to da je on svoje studije objavljivao 1960-ih godina, u razdoblju koje je bilo obilježeno snažnim utjecajem KPH-a i koje je zahtijevalo politički i retorički oprez; ideologija je ponovno potisnula slobodno i racionalno zaključivanje pod prijetnjom sile.

3. Kritika Richtmanna i Podhorskog iz suvremene perspektive

Je li unatoč Marxovoj kritici teorije i spekulacije, koju su kritičari Richtmanna i Podhorskog ponavljali u polemikama, ipak opravdan njihov pokušaj da putem logičkog pozitivizma promišlja marksizam? Može se zaključiti da pokušaj Richtmanna i Podhorskog jest bio opravdan u razdoblju u kojem je nastao, no iz perspektive suvremenih saznanja bio bi neuvjerenljiv.

⁴⁵ Marx, Engels, »Die deutsche Ideologie«, p. 46.

⁴⁶ Babić, »Odnos filozofije i znanosti u radovima jugoslavenskih marksista 1931–1941«, p. 94.

⁴⁷ Ibid., p. 509.

S jedne strane, opravdano su prepoznali sličnosti između dijalektičkog materijalizma i principa verifikacije logičkog pozitivizma Bečkog filozofskog kruga – obje pozicije kritiziraju metafizička objašnjenja te smatraju važnijim kauzalna i eksperimentalna objašnjenja. S druge strane, njihov cilj nikada nije bila rasprava radi pukog ispunjavanja dokolice. Kao što je argumentirano u radu, Richtmann i Podhorsky uvijek su na umu, barem deklarativno, imali pitanje kako poboljšati društvo pomoću znanosti. Njihov je argument također bio da je u duhu dijalektičkog materijalizma pokušati obaviti takve napore, to jest suočiti se s ‘građanskim’ mišljenjem, a ne bježati od njega. Komunistički intelektualci koji su se obračunavali s Richtmannom i Podhorskim nisu teorijskim i znanstvenim putem uspjeli dokazati zašto logički pozitivizam ne može, barem u određenoj mjeri, biti kompatibilan s marksizmom te su se naposljetku odlučili za ideološki obračun.

U ovom dijelu rada napraviti će se analiza projekta Richtmanna i Podhorskog iz suvremene perspektive, to jest iz novijih saznanja epistemologije i filozofije znanosti. Cilj je istaknuti ono što kritičari Richtmanna i Podhorskog nisu bili voljni ili sposobni učiniti: teorijske i racionalne razloge nekompatibilnosti marksizma s logičkim pozitivizmom. Međutim, kritika koja slijedi nipošto ne opravdava zaključak da kombinacija tih dviju pozicija u konačnici i u određenoj mjeri nije moguća, ali otkriva se fundamentalna poteškoća takvog pokušaja. U prvom redu radi se o fundamentalnoj metodološkoj razlici između marksizma i logičkog pozitivizma. I dok se Marx i marksizam oslanjaju na makro pristup objašnjavanja povijesnih, društvenih i ekonomskih procesa po uzoru na Hegelovu dijalektiku, logički pozitivizam, poznat i kao logički atomizam, zagovara metodološki redukcionizam – metodologiju proučavanja najmanjih sastavnih dijelova sistema. Nadalje, Richtmann i Podhorsky prihvatili su iz logičkog pozitivizma ne samo princip verifikacije, već i ideju da se razvoj znanstvenog znanja odvija kao postepena induktivna akumulacija eksperimenata. Obje su koncepcije napuštene u drugoj polovini dvadesetog stoljeća kroz tzv. postpozitivizam u filozofiji znanosti.

I kod Richtmanna i Podhorskog mogu se pronaći određene pozicije zbog kojih se može identificirati njihova filozofija znanosti, koja je pak jedna mješavina marksističkih i neopozitivističkih stavova o znanosti. Tako je kod Richtmanna moguće pronaći jednu povijesno osviještenu kritiku, koja je zapravo marksistička, protiv samih prirodnih znanstvenika koji ne promišljaju vlastitu struku u njezinom povijesnom i društvenom kontekstu:

»Naravno da bi često taj razvoj [znanstvene spoznaje] prošao sa manjim trzavicama, kad bi prirodnjaci vodili računa o tome, kako je pojmovna građa njihove nauke provizorna, kako su ti pojmovi dobiveni apstrakcijama i da ne opisuju

adekvatno objekt na koji se primjenjuju, kad bi bili uvijek svjesni toga da se izmjenom naučnog sistema ono pozitivno u starome ne ruši već sačuva na višem stupnju, kad bi ukratko rečeno (jer to je time mišljeno) mislili dijalektički.«⁴⁸

Richtmann tom izjavom zapravo otkriva dvije komponente svog stava prema znanosti općenito – jer on taj stav ne rezervira isključivo za građansku ili marksističku znanost, već za znanstvenu metodologiju. Prva komponenta stava otkriva kritiku prema filozofiji, kao i svakoj čistoj teoriji koja može zapasti u spekulaciju koja nije činjenično potvrđena. Druga komponenta stava, gdje se znanost uzima kao tradicija koja se neprestano nadograđuje novim spoznajama, podrazumijeva ideju induktivne akumulacije znanja. Kod Podhorskog se mogu pronaći slični stavovi, primjerice gdje on govori o tome da se putem eksperimentalne »verifikacije« hipotezâ otkrivaju nove eksperimentalne mogućnosti te da je »eksperimentat jedino sigurno sredstvo da svet naših očuta zamijenimo, korak po korak, sve boljom spoznajom stvarnosti«.⁴⁹ Stav je gotovo identičan Richtmannovoj kritici, koja svoj korijen nalazi kod Kanta, da izostanak eksperimentalne provjere dovodi do čistih apstrakcija koje nisu činjenično utvrđene.

Nadalje, kod oba se autora nazire i zapravo podrazumijeva jedan optimističan stav da znanost uvijek napreduje, i to postepenim povećavanjem eksperimentalne verifikacije. Naposljetku i Podhorsky, zajedno s Brichtom, u duhu marksizma poziva na jednu povijesnu osviještenost da je znanost društveno uvjetovan proces: »Budući da je eksperimentalna tehnika deo opće materijalne kulture, jesu prema tome i naučne hipoteze u uskoj vezi s kulturnim stanjem jedne društvene epohe i nemaju na sebi ništa proizvoljnog što se ne bi dalo shvatiti iz okoline u kojoj su nikle.«⁵⁰ Ovakve izjave otkrivaju njihove napore u dokazivanju da se znanost ne odvija u društvenom vakuumu – i oni su u tom pogledu bili u pravu. Ovaj je stav, osim što je marksistički, u suštini i postpozitivistički (povijesno-sociološki), no postpozitivizam u filozofiji znanosti razvio se tek 1970-ih godina pod utjecajem Thomasa Kuhna i drugih. Božo Kovačević stoga opravdano zaključuje da se kod Richtmanna može pronaći mješavina »anticipiranog Kuhnovog objašnjenja uzroka znanstvenih revolucija« i marksizma.⁵¹ No bilo bi pogrešno ustvrditi da su Richtmann i Podhorsky anticipirali čitav postpozitivizam kao pristup. Njihova je pozicija prvenstveno marksistička jer se interesira za poboljšanje društva. Njihova je pozicija također pozitivistička, i u određenoj mjeri scijentistička, jer smatraju da

⁴⁸ Richtmann, »Križa determinizma u današnjoj fizici«, p. 77.

⁴⁹ Brichta, Podhorsky, *Nauka, život i tehnika: o postanku, metodi i socijalnoj ulozi nauke*, pp. 118–119.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Kovačević, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, p. 146.

će se društvo poboljšati samo pomoću znanosti, a ne pomoću kulture, filozofije, religije ili umjetnosti. Nadalje, njihova je pozicija empiristička, jer smatraju da je poboljšanje društva putem znanosti moguće samo putem eksperimentalne verifikacije činjenica, a ne primjerice putem kritičkog promišljanja vlastitosti, kao što je slučaj s humanističkim znanostima. Naposljetku, njihova je pozicija dijalektičkog materijalizma jer smatraju da se ljudska povijest i društvo razvijaju dijalektički, da se znanstvene spoznaje također razvijaju dijalektički te da znanost o tom smislu može poslužiti kao katalizator revolucije i društvene promjene. Temeljno obilježje Kuhnovog, a zatim i postpozitivističkog polazišta je sociološki i povijesno osviještena analiza znanosti. Cilj je takvih analiza bio u prvom redu deskriptivan – opisati konkretne epizode iz povijesti znanosti te ukazati da je vrlo teško, ako i moguće, definirati nešto poput stroge znanstvene metode. Takve su analize pokazale promašenost mnogih normativnih teorija znanosti koje zahtijevaju određenu formalnost da bi se nešto smatralo znanošću, bilo da se radi o principu verifikacije, principu falsifikacije ili, ovdje se može nadodati, marksističkim teorijama znanosti ukoliko su one normativne. Dodatna je poteškoća u usporedbi Richtmanna i Podhorskog s postpozitivizmom u tome da su oni za znanost zainteresirani isključivo instrumentalistički, a time i normativno – njihove se diskusije ne zanimaju za znanost kao sredstvo dolaska do istine, oni *a priori* prihvaćaju marksizam kao istinitu dijagnozu situacije te znanost žele iskoristiti za ostvarenje marksističkih ciljeva. Iz navedenih je razloga potrebno uvjetno prihvatiti prosudbu da se kod Richtmanna i Podhorskog mogu pronaći sličnosti s Kuhnom i postpozitivizmom. Marksizam propisuje kako *treba djelovati*, zbog čega Marxa ne zanimaju dosezi ‘građanske znanosti’ koja, koliko god bila uspješna, ipak opisuje stvarnost umjesto da ju mijenja.

Druga komponenta stava Richtmanna i Podhorskog, koji povijesni razvoj znanosti gledaju kao linearan napredak koji se vrši postepenom eksperimentalnom verifikacijom činjenica, danas se smatra jednim simplificiranim gledištem. Potrebno je istaknuti da je njihov optimizam glede akumulacije znanja eksperimentalnim istraživanjima potpuno očekivan zaključak koji je u skladu s tadašnjim vremenom. Ovdje se čak ne radi o empirizmu Bečkog filozofskog kruga kod kojeg se također može pronaći ideja napretka znanosti kroz postepenu verifikaciju, već o samim začecima eksperimentalne znanosti u 17. stoljeću kada Francis Bacon iznosi svoju teoriju o »idolima«; iako Richtmann i Podhorsky ne zastupaju njegove pretpostavke otvoreno u svojim radovima, one se jasno mogu prepoznati. Naime, još je u 17. stoljeću – u razdoblju znanstvene revolucije tijekom kojeg je eksperimentalna metoda postala sastavni dio znanosti – Bacon identificirao poteškoće s eksperimentalnim i kauzalnim objašnjenjima činjenica. Te su poteškoće za Bacona uglavnom teorijske naravi, spekulacije

koje unaprijed iskrivljavaju proces otkrivanja činjenica. Bacon je te poteškoće nazvao »idoli«. Četiri su takva idola: »idoli plemena« (*idola tribus*), »idoli spilje« (*idola specus*), »idoli trga« (*idola fori*), »idoli teatra« (*idola theatri*).⁵² No sve ove idole Bacon opisuje pod zajedničkim nazivom, kao predrasude ili predrasude (*praeiudicium*)⁵³ koji su rezultat spekulativne i teorijske anticipacije ljudskog duha (*anticipatio mentis*).⁵⁴ Bacon prepoznaje da »idole« nije moguće otkloniti pukom sviješću o njihovom postojanju i naporima volje, upravo zbog njihove raznovrsne naravi te integriranosti u čovjekovo djelovanje. Uz takve napore potrebno je »pribaviti što veći broj eksperimenata« koji bi doveli do potiskivanja spekulativnog i teorijskog.⁵⁵ Bacon u suštini daje jedan princip koji se pretvara u anticipaciju da će eksperimentalno istraživanje neutralizirati teorijske i metafizičke stranputice u koje um zapada pri pokušaju promišljanja.

Kratak presjek Baconove teorije ima za cilj potkrijepiti tvrdnju da je pokušaj Richtmanna i Podhorskog imao puno veće implikacije i puno radikalniji karakter nego se to čini kroz njihove rasprave u kojima se uglavnom referiraju na znanstvena otkrića koja su tada bila aktualna, poput Einsteinove teorije relativnosti, kopenhagenske interpretacije kvantne mehanike ili Freudove psihoanalize. Iako su se odbijali otvoreno poistovjetiti s empirizmom i logičkim empirizmom, oni su ipak preuzeli određene temeljne elemente ovih filozofskih sistema. Potrebno je istaknuti da je logički pozitivizam, upravo zbog svojih stajališta, poznat pod nazivom logički atomizam i logički empirizam te predstavlja izdanak i nastavak empirističke tradicije. S jedne strane, protivnici koji su ovo prepoznali s pravom su uvidjeli revizionistički karakter pokušaja Richtmanna i Podhorskog. S druge pak strane, Richtmann i Podhorsky imali su opravdane razloge za pokušaj konvergencije marksističke teorije i logičkog pozitivizma Bečkog kruga zbog zajedničkog odbacivanja metafizike te inzistiranja na eksperimentalnoj metodi. No kroz prihvaćanje pozicije logičkog pozitivizma oni su implicitno prihvaćali fundamentalne postavke empirističke tradicije, koju je Marx kritizirao i odbacio. Bacon je postavio jednu optimističnu prognozu da će induktivna akumulacija kauzalnih objašnjenja činjenica dovesti do neutralizacije teorije kao anticipacije onoga što tek treba istražiti. U povijesnom pogledu, taj je optimizam bio opravdan kroz višestoljetni razvoj eksperimentalnih znanosti od znanstvene revolucije 17. stoljeća pa sve do 20. stoljeća. Iz tog su razloga logički pozitivisti Bečkog kruga razvili teoriju znanstvene metode na pretpo-

⁵² Francis Bacon, *Novum Organum*, Vol. 1 (New York: Collier and Son, 1901 [1620]), pp. 19, 21, 31–34.

⁵³ Francis Bacon, *Advancement of learning*, (New York: Collier and Son: 1902 [1605]), p. 23.

⁵⁴ Bacon, *Novum Organum*, Vol. 1, aforizmi XXVI–XXX; XXXIII.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 80.

stavci da se ona vrši kao verifikacija. Međutim, pokušavajući riješiti problem demarkacije znanosti i neznanosti oni su verifikaciju postavili i kao princip, to jest kao normu koju bi određene djelatnosti trebale ispunjavati ako žele smatrati znanstvenima. Ni logički pozitivizam ni Bacon nisu raspravljali o praktičkim implikacijama znanosti, već su prvenstveno bili zainteresirani za epistemološko i metodološko pitanje znanstvenog dolaska do istine. Richtmann i Podhorsky bili su svjesni ove nepodudarnosti s marksizmom koju su pokušali otkloniti kroz rasprave s protivnicima. No rezultati su izostali, polemika nije razriješila pitanje je li moguće uspješno kombinirati marksizam i logički pozitivizam zato što se argumentacija protivnika naposljetku svela na dogmatično prizivanje ideologije Komunističke partije, to jest na autoritet Lenjina i Marxa, s ciljem da se zatomi pokušaj dijaloga kojeg su Richtmann i Podhorsky pokrenuli.

No čak i da su Richtmann i Podhorsky u tom razdoblju uspjeli dokazati da je logički pozitivizam Bečkog kruga kompatibilan s marksizmom, taj bi uspjeh bio ograničen jer se naposljetku pokazalo da je logički pozitivizam konstruirao simplificirano gledište o znanstvenoj metodi kao eksperimentalnoj verifikaciji, to jest da se razvoj znanstvenog znanja ne može opisati kao puka akumulacija činjenica. Fundamentalna promjena promišljanja znanosti dogodila se kroz tzv. postpozitivistički obrat 1970-ih godina kojeg je pokrenuo Thomas Kuhn, a koja je označila razvoj socioloških i povijesnih analiza znanosti. Vrlo koncizno izneseno, postpozitivizam je doveo do razvoja svijesti da znanost nije desubjektivizirana i da se ne odvija u društvenom i kulturnom vakuumu. Iz tog razloga ne može se povući jasna granica između znanstvenog i neznanstvenog jer je potonje često dovodilo do inovacije, bilo da se radi o psihološkim, ekonomskim, političkim ili kakvim drugim čimbenicima. Nadalje, da se razvoj znanosti ne može okarakterizirati kao linearan napredak koji je proizvod induktivne akumulacije i verifikacije činjenica, već da se u značajnoj mjeri odvija kao promjena svjetonazora znanstvene tradicije koja zatim dovodi do drukčije interpretacije već stečenih rezultata.⁵⁶ Što se tiče metodologije znanosti, sam princip verifikacije pojednostavljuje proces istraživanja i reducira ga na jedan ideal koji nije ostvariv jer eksperimentalne hipoteze u stvarnosti ne mogu ispuniti zahtjev da se proučavaju 'atomarno', to jest izolirano od ostatka znanstvenog znanja. To je redukcionizam principa verifikacije koji se pokazao neodrživ. Razvoj filozofije znanosti u drugoj polovini dvadesetog stoljeća doveo je do spoznaje da eksperimentalna metoda predstavlja proces u kojem se teorijsko i empirijsko

⁵⁶ Za prikaz razvoja postpozitivizma usp. Boris Kožnjak, *Eksperiment i filozofija: Eksperimentalna metoda između ontologije i tehnologije, epistemologije i ideologije* (Zagreb: Kruzak, 2013).

ne može strogo razdvojiti zbog tri temeljna razloga: a) pododređenosti teorija empirijskim podacima, b) konfirmacijskog holizma te c) opterećenosti teorijom.⁵⁷ Ono otkriva *holističku* narav znanstvenog istraživanja zato što se svako istraživanje odvija u već postojećem sistemu znanja koji uvjetuje metodologiju, tehniku, prihvaćena tumačenja itd. Iz tog razloga ne postoje ‘čisti’ rezultati koji su neovisni od konteksta vlastitog nastanka. Ove su spoznaje u drugoj polovini dvadesetog stoljeća dovele do napuštanja principa verifikacije kao odgovora na pitanje o naravi znanstvene metode i kriterija demarkacije.

Redukcionizam logičkog pozitivizma otkriva ključan argument protiv mogućnosti kompatibilnosti s marksističkom teorijom. Prvi polaze od najmanjih jezičnih jedinica: potrebno je znanstveno verificirati svaku riječ u kakvom sudu i zatim ‘od dolje prema gore’ izgrađivati teorije čiji su izrazi utemeljeni u precizno izmjerenim pojavama – iz tog se razloga takav pristup naziva »analitička filozofija«. Marksizam, pak, polazi od makro pristupa objašnjenja povijesti i društva na tragu Hegelove dijalektike. Pokušaji Richtmanna i Podhorskog su, dakle, suočeni s jednom fundamentalnom metodološkom poteškoćom koju nisu ni raspravljali ni razriješili. No pokušaj takvog razjašnjenja obavili su američki marksisti od kraja 1970-ih godina pa sve do kraja 20. stoljeća u obliku onoga što se naziva »analitički marksizam«. Tri su glavna predstavnika ovog pokreta: Gerald Cohen, Jon Elster i John Roemer. Ovi su autori imali različite teorije i raznovrsna polazišta, no oko sebe su okupili istomišljenike s ciljem da se Marxova teorija poboljša putem analitičke filozofije logičkog pozitivizma i putem najsuremenije ekonomske teorije. Međutim, oni su pokušali zadržati temeljne marksističke ideje i pojmove – poput klasne svijesti, otuđenja, eksploatacije i sličnog – i u isto vrijeme promijeniti metodologiju promišljanja problematike. Njihova je kritika prvenstveno usmjerena na Marxa – da mu je teorija prepuna nejasnih i metafizičkih pojmova koje je preuzeo iz još manje jasnog Hegelovog vokabulara koji je »plitak, naivan scijentizam, koji se ne može falsificirati«, no usmjerena je i prema drugim marksističkim misliocima pod optužbom da su »opskuranti i utopisti« zbog svog nepreciznog vokabulara.⁵⁸ Cilj im je stoga bio prema principima logičkog pozitivizma obaviti čišćenje marksističke teorije od metafizičkih pojmova koji su nejasni i činjenično neutemeljeni. Elster je to pokušao napraviti dekonstrukcijom marksističke teorije putem suvremenih ekonomskih teorija, poput teorije igre i metodološkog individualizma.⁵⁹ On

⁵⁷ Ibid., pp. 17–18.

⁵⁸ Marcus Robers, *Analytical Marxism: A Critique* (New York: Verso, 1996), p. 2.

⁵⁹ Usp. Jon Elster, »Marxism, Functionalism, and Game Theory«, *Theory and Society* 11/4 (1982), pp. 453–482, na p. 453.

je marksističku problematiku pokušao objasniti preko pojedinaca – njihovih svojstava, vjerovanja i ciljeva. U takvim i sličnim pokušajima leži radikalnost analitičkog marksizma koji je Marxovu metodologiju ‘okrenuo na glavu’ i zbog čega je prozvan »jednom vrstom marksizma bez Marxa«,⁶⁰ dok drugi komentator nakon opširne studije zaključuje da je pokret »anti marksistički« zato što u suštini pokrepljuje ispravnost nemarksističke ekonomske teorije⁶¹. Dakle ni tako utjecajan pokušaj koji je trajao nekoliko desetljeća nije uspio nadvladati fundamentalnu metodološku razliku analitičke filozofije i marksizma jer nisu uspjeli kombinirati redukcionistički pristup analitičke filozofije s marksističkom teorijom bez da se proizvede jedna potpuno nova, u suštini nemarksistička teorija.

Zaključak

U pokušaju da marksističku teoriju usavrše spoznajama prirodnih znanosti i da ju opravdaju elementima logičkog pozitivizma Richtmann i Podhorsky nisu pronašli istomišljenike u Komunističkoj partiji Hrvatske. Ako su takvi istomišljenici i postojali, kao primjerice Krleža, oni su morali birati između znanosti i ideologije zato što su najutjecajnije pripadnici komunističke inteligencije proglasili da je svako promišljanje marksizma koje odudara njihovog jedna vrsta izdaje i »trockizma«. Međutim, Richtmann i Podhorsky od samog su početka svoje suradnje isticali da pristaju uz marksizam i da upravo kroz model dijalektičkog materijalizma, što podrazumijeva i kritičko suočavanje s intelektualnim protivnicima, vide put poboljšanja društva. Njihov je cilj stoga bio suočiti se sa znanstvenim dosezima prirodnih znanosti toga doba i s filozofijom logičkog pozitivizma, koje uzimaju kao ispravne, ali ne da se marksizam odbaci, već da se dodatno potkrijepi. Smatrali su da takve spoznaje koje proizlaze od nemarksističkih intelektualaca nisu prijatna marksizmu zato što im nedostaje kriterij prakse te da je u tom pogledu marksizam intelektualno uvjerljiva i praktički korisnija pozicija od fizike, ekonomije, sociologije i filozofije logičkog pozitivizma. Ta je dijagnoza potpuno točna, jer navedene se znanosti, kao i druge znanosti, prvenstveno zanimaju za istraživanje istine, a ne za opravdanje bilo kakve ideologije. U radu se nastojalo dokazati da su Richtmann i Podhorsky racionalno i uvjerljivo izložili svoje namjere i da su marksizam i logički poziti-

⁶⁰ Fabien Tarrit, »A Brief History, Scope, and Peculiarities of ‘Analytical Marxism’«, *Political Economics* 3/1 (2006), pp. 595–618, na p. 615.

⁶¹ Michael A. Lebowitz, »Is ‘Analytical Marxism’ Marxism?«, *Science and Society* 52/2 (1988), pp. 191–214, na p. 212.

vizam uistinu kompatibilni u zajedničkoj kritici metafizike i filozofije kao čisto teorijske spekulacije. No unatoč svojem jasnom marksističkom stavu i unatoč uvjerljivim argumentima polemika koju su Richtmann i Podhorsky započeli nije dobila kritički i argumentiran rasplet.

Rad se stoga usmjerio na slabo istražen ali vrlo važan aspekt njihove teorije, a to je zagovaranje elemenata filozofije logičkog pozitivizma, napose principa verifikacije. Princip predstavlja normativan zahtjev da se znanstveno i pouzdano znanje treba izgrađivati putem empirijske tj. eksperimentalne provjere. Za njih je jezik metafizike i filozofije prepun tautologija koje ne doprinose razvoju znanja. Richtmann i Podhorsky su u principu verifikacije vidjeli dodatnu potkrjepu marksističkoj kritici racionalizma, metafizike i filozofije te opravdanje materijalizma. Princip verifikacije kao paradigmu uspješnosti uzima prirodne znanosti, pogotovo fiziku koja nudi mehanicistička i kauzalna objašnjenja. Princip je verifikacije stoga most kojim su Richtmann i Podhorsky pokušali dokazati da prirodne znanosti u suštini dokazuju marksistički materijalizam. Međutim, suvremenim uvidom u razvoj opće filozofije znanosti pokazano je da je princip verifikacije napušten kao simplifikacija koja pogrešno definira znanost. Nadalje, u radu je argumentirano da redukcionizam logičkog pozitivizma i makro pristup marksizma predstavljaju fundamentalnu metodološku razliku koja ove pozicije čini nepomirljivim. U prilog tom zaključku diskutiran je jedan drugi pokušaj kombinacije ovih teorija koji se odvio kao »analitički marksizam«.

Provedeno ispitivanje pak otvara i dodatna pitanja koje je potrebno istražiti. Prvenstveno, radi se o tome da su Richtmann i Podhorsky kategorički prihvaćali determinizam unatoč tome što su bili svjesni da kopenhagenska teorija kvantne mehanike zagovara statističku narav prirodnih zakona na fundamentalnoj razini materije te time dokazuje i indeterminizam.⁶² Oni takve rezultate fizike otvoreno diskutiraju, ali odbijaju odreći se determinizma jer bi time doveli u sumnju marksistička materijalistička objašnjenja. Njihov potez stoga otvara pitanje u kojoj su mjeri oni sami podlegli ideološkoj predrasudi o ispravnosti marksizma, ali isto tako svjedoči i o njihovom snažnom marksističkom stavu. Ono isto tako dokazuje prosudbu izrečenu u radu o tome da su Richtmann i Podhorsky, iako sami žrtve ideologije, pokušali instrumentalistički i ideološki iskoristiti znanstvene i filozofske spoznaje za opravdanje svog marksističkog polazišta.

⁶² Usp. Brichta, Podhorsky, *Nauka, život i tehnika*, p. 11; Zvonimir Richtmann, *Almanah savremenih problema*, (Zagreb: Astra klub, 1932), p. 159

The Richtmann-Podhorsky Case: A Philosophical Reexamination

Summary

The article delves into the intellectual and ideological clash between Yugoslav communists and Zvonimir Richtmann and Rikard Podhorsky during the 1930s. This conflict emerged from Richtmann and Podhorsky's endeavour to critically reassess Marxist theory, leveraging contemporary scientific knowledge and logical positivism to further substantiate its validity. Nevertheless, their initiative remained unrealized due to Communist Party members perceiving such scrutiny of Marxism as a political menace, thereby leaving the rational and reasoned resolution of the matter unresolved. Consequently, the paper delves into the compatibility of Richtmann and Podhorsky's theory with logical positivism. Its objective is to illustrate that their endeavors were both justified and reasoned, as logical positivism and Marxism converge in critiquing metaphysics and philosophy while advocating for causal explanations of phenomena. Nonetheless, the paper contends that, viewed from a contemporary standpoint, Richtmann and Podhorsky's premise would lack persuasiveness for two reasons. Firstly, contemporary insights in the general philosophy of science undermine the verifiability principle of logical positivism, which they incorporated into their theory, as an inadequate criterion of scientific rigor. Secondly, the fundamental methodological disparity between Marxism, grounded in macro-level explanations of history and society, and logical positivism, which promotes methodological atomism and reductionism, underscores the divergence.

Keywords: Richtmann, Podhorsky, logical positivism, Marxism, philosophy of science, Croatian philosophical heritage